

OSOBNOST MLADÝCH BEZDOMOVců

PERSONALITY CHARACTERISTICS OF YOUNG HOMELESS

MARIE M. VÁGNEROVÁ, LADISLAV CSÉMY, JAKUB MAREK

Psychiatrické centrum Praha

SOUHRN

Cíl: Bezdomovectví je významný sociální problém, jehož rozvoj závisí na mnoha osobnostních a sociálních faktorech. Cílem výzkumu je zjištění osobnostních vlastností, které mohou přispívat k takovému sociálnímu propadu a jeho udržování.

Metody: Zkoumanou skupinu tvořilo 90 mladých bezdomovců, 60 mužů a 30 žen ve věku od 19 do 26 let, kteří byli klienty denního centra charitativní organizace Naděje. Ke zjištění struktury osobnostních vlastností byla použita zkrácená verze Eysenckova osobnostního dotazníku EPQ/S a rozhovor, který se týkal životního příběhu těchto lidí.

Výsledky: Z výsledků vyplývá, že se mladí bezdomovci považují za zvýšeně extravertované, s větším sklonem k negativním emočním prožitkům, sociálně neadaptibilní a lhostejné k tomu, jak je posuzují ostatní.

Závěry: Uvedené charakteristiky svědčí o zvýšené pravděpodobnosti výskytu poruch osobnosti a PTSD. Osobnost mladých bezdomovců může být ovlivněna i dlouhodobým pravidelným užíváním alkoholu a nealkoholových drog.

Klíčová slova: bezdomovectví, osobnost, porucha osobnosti, posttraumatická stresová porucha, alkohol, drogy

SUMMARY

Objective: Homelessness is a serious social problem and complex developmental process influenced by many personal and social factors. The objective of this study is to identify personality traits that may contribute to social decline leading to loss of home and living on the street.

Methods: The study sample consisted of 90 young homeless people, 60 men and 30 women aged 19 to 26 years, who were clients of the charity centre Naděje (Hope). The shortened version of the Eysenck Personality Questionnaire (EPQ/S) has been used to determine the structure of personality traits. Beside this instrument an in-depth interview focused on clients' life story was conducted.

Results: The results showed that young homeless considered themselves as increasingly extraverted, with a marked tendency to negative emotional experiences, with poor social adaptability, and indifferent to judgement from others.

Conclusion: Personality characteristics of young homeless suggest an increased probability of occurrence of personality disorders including PTSD. Long-term and regular use of alcohol and illicit drugs might have impact on the above described personality characteristics.

Key words: homelessness, personality structure, personality disorders, post-traumatic stress disorder, alcohol, illicit drugs

Vágnerová MM, Csémy L, Marek J. Osobnost mladých bezdomovců. *Psychiatrie* 2012;16(1):8-13.

Úvod

Bezdomovectví lze chápat jako sociální propad na okraj společnosti. Projevuje se obecnější nezakotveností, neustálými přesuny z místa na místo a chyběním pocitu sounáležitosti a příslušnosti k někomu či něčemu i neochotou respektovat běžné normy. Farringtonová a Robinson (1999) definují bezdomovectví jako chybění bezpečného zázemí, které má i psychosociální obsah. Bezdomovectví lze chápat i jako **syndrom komplexního sociálního selhání**, které se projevuje neschopností akceptovat a zvládat běžné společenské požadavky. Bezdomovectví na jedné straně zbavuje člověka tlaku na plnění různých požadavků, ale zároveň ho připravuje o ochranu, kterou standardní sociální začlenění poskytuje. Odchodem na ulici začíná sebedevastující životní trajektorie, která může být nevratná, mnohdy bývá spojena s procesem postupné desocializace (Hradecký, 2007; Marek, 2010).

Příčiny propadu do bezdomovectví jsou multifaktoriální. Nejde o náhlou změnu vyvolanou jedinou událostí, ale

o důsledek déletrvající kumulace různých negativních faktorů. Příběhy mladých bezdomovců jsou rozdílné, jejich součástí bývá nešťastné dětství, neuspokojivé rodinné prostředí, špatné vztahy s rodiči, problémy v chování, které se objevují již ve školním věku, a nedokončené vzdělání, z něhož vyplývají obtíže s hledáním práce. Tito lidé nejsou ochotni či schopni plnit ani základní povinnosti, nemají dostatečně rozvinuté běžné sociální dovednosti, ale zato mívají sklon k nestandardnímu, mnohdy i kriminálnímu jednání. Problematické chování může být důsledkem dlouhodobých a opakovaných traumatizujících zkušeností, ale může jít i o projev nepřiznivých dědičných předpokladů, které stejně disponovaní rodiče předávají svým dětem. Jejich adaptační problémy jsou posilovány dlouhodobým užíváním psychoaktivních látek, s nimiž často začínají experimentovat již ve školním věku (Cauce et al., 2000; Robert et al., 2005; Shelton et al., 2009; Van den Bree et al., 2009).

Původní rodiny mladých bezdomovců charakterizují narušené vztahy, rozpad partnerství rodičů a jejich neschopnost

naplnit přijatelným způsobem rodičovskou roli. Často jde o jedince, kteří rovněž užívají alkohol či drogy. Rozpad rodiny slouží jako impuls k dřívějšímu osamostatňování dětí a k odchodu z prostředí, které pro ně nepředstavuje uspokojivé zázemí. Častou zátěží jsou komplikace spojené s příchodem nového partnera matky, který není ochoten tolerovat problematické chování dospívajících potomků své partnerky. Mladí bezdomovci pocházejí často z rodin, kde bylo domácí násilí samozřejmou součástí rodinného života a oni byli jeho obětí i svědky. Fergussonová (2009) uvádí, že v průměru 50 % z nich opakovaně zažívalo nadávky a hádky mezi rodiči, fyzické násilí bylo běžné přibližně ve 40 % takových rodin. Jeho obětí byla primárně matka, ale často jím trpěly i děti. Minimálně polovina z nich byla v dětství opakovaně bita, především svými biologickými či náhradními otci. Ačkoliv se otcové chovají zpravidla násilněji než matky, 30 % mladých bezdomovců uvádí, že je tloukli i ony. 39 % dětí, zejména dívky, bylo svými příbuznými sexuálně zneužíváno. K podobným závěrům došli i jiní badatelé (Cauce et al., 2000; Hyde, 2005; Robert et al., 2005; Tyler, 2006; Bearsley-Smith et al., 2008; Shelton et al., 2009; Van den Bree et al., 2009).

Mladí bezdomovci mají problémy s řízením vlastního života. Chybí jim vytrvalost a znalost strategií, které jsou potřebné k dosažení stanoveného cíle. Nenaučili se překonávat potíže a často ani o nic neusilují. Nezvládají roli dospělého, která vyžaduje harmonizaci osobní svobody se zodpovědností. Přijetí bezdomoveckého stylu života lze chápat jako nepřilís efektivní řešení předcházejících problémů, které si způsobili sami (dělali dluhy, kradli, brali drogy atd.). Odchod na ulici může být impulzivní reakcí na subjektivně neúnosnou situaci či nezvládnutý konflikt, ale i projevem rezignace na hledání účelnější varianty.

Propad do bezdomovectví závisí i na osobnosti mladého člověka. Přispívají k němu temperamentové dispozice, osobnostní vlastnosti, nezvládnuté psychické problémy, užívání alkoholu a drog, ale i asociální tendence, ať už jsou dispozičně dané nebo naučené. Z výsledků různých studií vyplývá, že **neexistuje typický osobnostní profil mladého bezdomovce**. Tito lidé tvoří dost různorodou skupinu, která se liší z hlediska svých schopností, osobnostních vlastností, dosavadních zkušeností i důvodů odchodu na ulici. Jejich sociální selhání většinou není důsledkem nedostatečných schopností, spíše jde o projev nevýhodné konstelace osobnostních vlastností (Robert et al., 2005; Kidd a Shahar, 2008).

Přestože se mezi mladými bezdomovci vyskytují i lidé s nižší úrovní rozumových schopností, intelektová úroveň většiny z nich je v pásmu široké normy. To znamená, že problém vzniká díky nedostatečně rozvinutým regulačním kompetencím, neschopnosti přinutit se k systematické práci a nedostatečnému sebeovládání. Rohde a jeho spolupracovníci (1999) zkoumali, zda celková úroveň inteligence ovlivňuje i schopnost přežít na ulici a popřípadě se vrátit zpátky do společnosti. Zjistili, že na ní závisí jen z 20 %, zatímco zbylých 80 % ovlivňují jiné, mimointelektové faktory: především osobnostní vlastnosti a odolnost vůči zátěži.

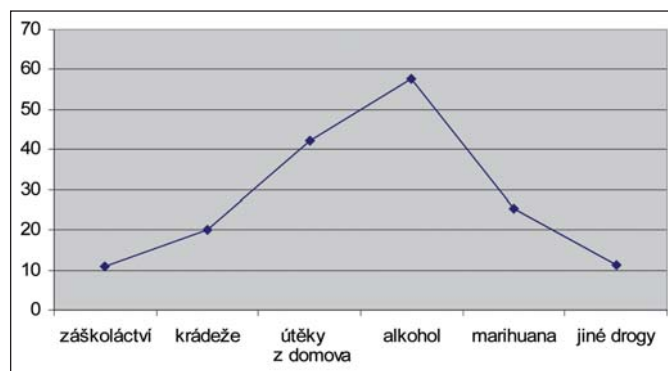
Osobnostní dimenze extraverze – introverze zahrnuje vlastnosti, které se projevují ve vztahu k lidem, resp. k okolnímu světu, ale i v míře aktivní angažovanosti v této oblasti. V případě mladých bezdomovců lze předpokládat větší otevřenost, společenskost a schopnost snadno navazovat povrchnější kontakty, větší tendenci k jednání, leckdy až k impulzivnímu, než k teoretickým úvahám. S tím souvisí i jejich volnější vztah k normám, nižší sebekontrola a menší spolehlivost: tito lidé

se nechají snadno upoutat a ovlivnit čímkoli novým, co je aktuálně více zaujme (Vágnerová, 2010).

Významným osobnostním rysem je dispozice k určitému emočnímu prožívání, které se projevuje téměř ve všem, co člověk dělá, a ovlivňuje i jeho způsob uvažování a hodnocení. Mladí bezdomovci mají zvýšený sklon k negativním emočním prožitkům a cítí se celkově méně spokojeni. Mimo jiné i proto, že situace bezdomovectví posiluje emoční distres. Zvýšený neuroticismus se projevuje jak úzkostností a depresivitou, tak větším sklonem k navození vzteku a zlosti. Depresivní ladění je spojené s pesimismem, se zvýšenou vulnerabilitou a nakonec i s neochotou dělat cokoli, co by vyžadovalo vynaložení většího úsilí. Pro takové lidi může být život na ulici relativně přijatelný, protože je nikdo k ničemu nenutí a nikdo od nich nic nevyžaduje. Mohou trávit dny v nečinnosti a nikomu to nevádí. Bearsley-Smithová et al. (2008) uvádějí, že mezi mladými bezdomovci bylo až 40 % lidí s depresivními symptomy, Whitbeck a jeho spolupracovníci (2000) zjistili, že znaky depresivity vykazovala třetina adolescentů-bezdomovců. Ve skupině, kterou se zabývala Cauceová se svými spolupracovníky (2000), byla takových lidí přibližně pětina, ve skupině Ayerstové (1999) jich bylo 25 %.

Důležitou osobnostní dimenzí je i sociální adaptabilita, resp. desirabilita, a její opak, který označuje Eysenck jako psychoticismus (a která je v modelu Velké pětky rozdělena na svědomitost a vstřícnost). Jde o komplex vlastností, které se projevují na úrovni zvládnutí vztahu k lidem i k okolnímu světu a schopností přijmout povinnosti a omezení, a podříditi se obecně platným pravidlům. Lze předpokládat, že mladí bezdomovci budou mít nižší úroveň sociální adaptability. Z jejich chování je zřejmé, že jsou lhostejní ke konvencím a mají sklon sociální normy ignorovat. Složitější je jejich postoj k lidem. Bezdomovci jsou konfliktní a agresivní, nedokáží si navázat a udržet trvalejší a hlubší vztahy. Může se u nich objevit i snížená empatičnost a menší citlivost k ostatním. Běžné konflikty řeší radikálně a bez ohledu na druhé, ostatním nevěří, protože mají špatné zkušenosti. Na druhé straně v této skupině stále platí požadavek pomáhat, když to někdo z bezdomovecké skupiny potřebuje. Jde o normu umožňující přežít ve ztížených podmínkách, jimiž život na ulici bezesporu je. Asociální tendence bezdomovců bývají projevem různých poruch osobnosti a mohou být dále prohlubovány dědlobým pravidelným užíváním alkoholu i nealkoholových drog, které jsou v této komunitě běžné. Zergerová se svými pracovníky (2008) zjistili, že alkohol a drogy užívá až 97 % mladých bezdomovců, ve skupině Martijonové a Sharpové (2006) jich bylo sice jenom 70 %, ale v každém případě jde o významnou četnost.

Bezdomovectví se zákonitě odrazí i v sebepojetí daného jedince. Každý člověk se definuje tím, co dělá, i skupinou, k níž patří, resp. k níž se cítí patřit, a tato příslušnost se stává součástí jeho identity. U mladých lidí, kteří žijí na ulici již od adolescentního věku, lze mluvit spíše o narušeném rozvoji identity než o její změně. V jejich případě nedochází ke ztrátě sociálního postavení, protože nikdy žádné ne získali. Boydell a jeho spolupracovníci (2000) mluví v této souvislosti o „znehodnoceném já“. Pocit znehodnocení vlastní osobnosti je posilován kumulací různých negativních zkušeností, ať už by se k nim takto chovali jiní bezdomovci nebo příslušníci majoritní populace. Cílem této práce je popsat osobnostní charakteristiky mladých bezdomovců žijících v Praze. Práce kombinuje kvantitativní analýzy vycházející z aplikace zkrácené verze Eysenckova osobnostního dotazníku s analýzou kvalitativních dat získaných rozhovorem, a snaží se

Graf 1: Problémy v chování mladých bezdomovců, které se projevovaly v období jejich dětství a dospívání do 15 let (v grafu jsou uvedeny hodnoty relativních četností).

o postižení osobnostních charakteristik v kontextu bezdomovecké kariéry.

Metody

Charakteristika zkoumané skupiny

Zkoumanou skupinu tvořilo 90 mladých bezdomovců, 60 mužů a 30 žen ve věku od 19 do 26 let (průměrný věk mužů byl 22,9 let (SD = 2,25), průměrný věk žen byl 22,6 let (SD = 2,4). Tito lidé byli bez domova v průměru 2,4 let (SD = 2,33). Domov ztratili, resp. z něj odešli nebo byli vyhozeni, většinou mezi 19. a 22. rokem (73,3 % zkoumané skupiny). Šlo o jedince, kteří docházeli do denního centra charitativní organizace „Naděje“ v Praze, kde měli možnost se najíst, získat ošacení a být v teple. V 76 % pocházeli z rozpadlých rodin, 21 % z celkového počtu vyrůstalo v náhradní rodině nebo v instituci. 81 % probandů mělo v průběhu dětství a dospívání nějaké problémy v chování (graf 1) a většinou dosáhli jen základního vzdělání (graf 2).

Použité metody

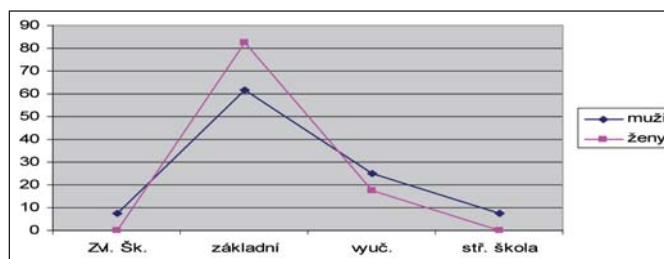
Pro základní zhodnocení osobnosti mladých bezdomovců jsme použili zkrácené verze Eysenckova dotazníku EPQ/S, jehož validita byla potvrzena i na české populaci (Kožený, 1999). Další informace jsme získali z narativně zaměřeného řízeného rozhovoru, jehož součástí bylo i vyprávění o sobě, které zahrnovalo charakterizaci vlastní osobnosti. Obsahová analýza přepsaných rozhovorů představuje kvalitativní část studie.

Výsledky

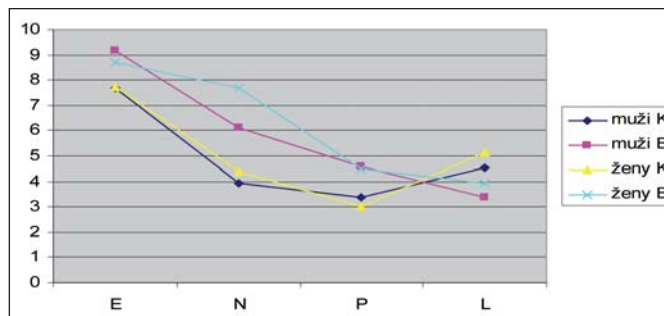
Charakteristika osobnosti mladých bezdomovců na základě vyšetření dotazníkem EPQ/S

Ze srovnání výsledků sebehodnocení dotazníkem EPQ/S u skupiny mladých bezdomovců a u normativní skupiny (vzorek věkově blízkých uchazečů o studium na vysoké škole) (Kožený, 1999) vyplývá, že mladí bezdomovci si přičítají jiné osobnostní vlastnosti než jejich vrstevníci, kteří jsou součástí majoritní společnosti.

Mladí bezdomovci mají významně vyšší průměrné hodnoty extraverte (pouze muži), neuroticismu, psychoticismu, ale naopak nižší lži skóre než normativní skupina. Rozdíly mezi muži a ženami jsou větší ve skupině mladých bezdomovců, ženy bezdomovkyně mají vyšší skóre neuroticismu a nižší lži

Graf 2: Dosažená úroveň vzdělání mladých bezdomovců (v grafu jsou uvedeny hodnoty relativní četnosti).

Graf 3: Průměrné hodnoty EPQ/S u skupiny mladých bezdomovců a normativní skupiny.

skóre, což svědčí o jejich větší zranitelnosti, ale i větší konformnosti. Bezdomovecký styl života je pro ně víc stresující a ony jej zvládají hůře než muži.

Vysoká hodnota extraverte naměřená ve skupině mladých bezdomovců odpovídá očekávání, že jde převážně o jedince, kteří jsou společenší a jsou přesvědčeni, že snadno navazují kontakt. Udržují vztahy s mnoha lidmi, ale ty jsou povrchní a hodně proměnlivé. Podobné chování odpovídá nárokům života na ulici, kde je člověk v kontaktu s více lidmi, kteří se stále střídají, a navázat s nimi hlubší vztah není z mnoha důvodů snadné. Mladí bezdomovci se považují za aktivní a impulzivní lidi, kteří mají rádi změnu. Z vysoké extraverte vyplývá nedostatečně rozvinutá vnitřní sebekontrola.

Významně **vyšší neuroticismus** svědčí pro skutečnost, že mladí bezdomovci jsou lidé, kteří mají sklon k negativnímu a nevyrovnanému emočnímu prožívání. Přiznávají, že své pocity nedokáží v dostatečné míře kontrolovat a že se tudíž i hůře přizpůsobují jakýmkoli požadavkům a že jsou méně odolní k zátěži.

Zvýšená hodnota psychoticismu svědčí o nepřizpůsobivosti a tendenci ignorovat společenské normy. Takoví lidé mají adaptační problémy a větší sklon k rizikovým aktivitám. Nepovažují se za příliš empatické a vnímavé k pocitům ostatních, snadno reagují agresivně a méně ohleduplně. **Nízký lži skóre**, kromě toho, že potvrzuje platnost získaných výsledků, svědčí o minimální snaze mladých bezdomovců prezentovat se v lepším světle. I tento fakt lze interpretovat jako projev lhostejnosti k majoritním kritériím a neochoty podřídit se společenskému očekávání ve smyslu „jsem jaký jsem a není důvod, proč bych se měl přetvářovat“. Oni sami chápou tak otevřenou upřímnost jako pozitivní rys. Nezáléží jim na tom, co si o nich kdo myslí, možná i proto, že se setkávají spíše s negativními reakcemi, a ty si zvykli ignorovat.

Z tabulky 2 je zřejmé, že mladí muži-bezdomovci se jinak hodnotí, než ženy-bezdomovkyně. V případě mužů dominuje jejich povrchní společensnost, potřeba se bavit a lhostejnost k běžným pravidlům. U žen je zřejmá zvýšená úzkostnost,

Tabulka 1: Průměry a směrodatné odchylky v EPQ/S u skupiny mladých bezdomovců a hodnota t-testu vyplývajícího ze srovnání s kontrolní skupinou

	muži průměr	SD	hodnota t	ženy průměr	SD	hodnota t
E	9,17	2,66	3,04 $p \leq 0,01$	8,72	2,73	1,35 nevýzn.
N	6,09	3,13	4,59 $p \leq 0,01$	7,68	2,70	5,11 $p \leq 0,01$
P	4,57	2,17	4,17 $p \leq 0,01$	4,48	2,02	4,27 $p \leq 0,01$
L	3,38	2,20	2,87 $p \leq 0,01$	3,92	2,20	2,16 $p \leq 0,05$

větší sebekritičnost a větší potřeba alespoň přijatelného hodnocení. Ženy tak lhostejné k názoru jiných lidí nejsou (viz graf 3).

Charakteristiky osobnosti mladých bezdomovců na základě obsahové analýzy rozhovorů

Pokud výsledky získané dotazníkem EPQ/S srovnáme s charakteristikami použitými k popisu sebe sama v rozhovoru, je zřejmé, že se interpretace skóru na škálách EPQ shodují se sebedopisem v rozhovoru. Mladí bezdomovci se považují za spíše extravertované lidi, kteří **mají rádi společnost**, jsou družní a **snadno navazují kontakt**, i když takto se nehodnotí všichni. („Mám rád společnost...“ „Já jsem člověk, kterej vyhledává lidi, nějaký dění.“) Pro jejich **vztahy** jsou charakteristické větší rozsah než hloubka. Jsou **povrchnější a proměnlivější**. („Během hodiny si můžu najít nový kamarády, já s tím nemám problém.“) Cítí se bezstarostní a přiznávají, že si rádi užívají, bez ohledu na to, jaké to bude mít následky. („Rád si užívám a nějak trochu nemyslím dopředu.“) Většinou uvádějí, že jsou aktivní, dost často až impulzivní, a že o důsledcích svého jednání neuvažují.

Mladí bezdomovci i v rozhovoru často říkají, že jsou **citově labilní, nevyrovnaní** a že se neumí příliš ovládat. („Já jsem brozně citlivej.“ „Já jsem emočně nevyrovnaná.“ „Jsem strašnej nervák.“) Avšak jsou mezi nimi i jedinci, kteří se charakterizují zcela opačně. („Jsem takový flegmatik, takový pohodář, já všechno hážu za hlavu.“) Zvýšený neuroticismus souvisí se sklonem těchto lidí k negativním emočním prožitkům a se zvýšenou pohotovostí reagovat i na bezvýznamné podněty zlostí a vztekem. Mladí bezdomovci mluví častěji o své **podrážděnosti a vzteku** než o úzkosti a strachu. Uvědomují si, že se nechají snadno vytočit i maličkostmi a pak reagují agresivně. („Já jsem takovej vzteklej. Nechám se lehko vyprovokovat.“ „Mě snadno někdo nasere a pak vyjždím okamžitě...“ „Když mě někdo vytočí, potom já už se změním ve zvíře a těžko se uklidňuju...“) Mezi mladými bezdomovci jsou i lidé se sklonem k pesimistickému a depresivnímu ladění, ale není jich tolik, kolik by bylo možné vzhledem k výsledkům jiných studií očekávat. („No mám pesimistickou náladu. Takový já nevím... spíš takový jako, jak když zhasneš světlo...“) S úzkostností a depresivitou může souviset i větší sklon k horšímu sebehodnocení a nedostatečné sebedůvěře. („Moc si nevěřím... všechno jsem zvorala.“ „No, že si vůbec nevěřím... když vidím, jak na tom jsem.“) Jde o tendence, které jsou dány dispozičně, ale mohou být posilovány různými nepříznivými, leckdy i traumatizujícími zážitky, a také s dlouhodobým užíváním psychoaktivních látek.

Vztah k povinnostem, k práci a ke společenským normám a ochota respektovat daný řád je jednou z dimenzí sociální adaptability. Její součástí je i míra sebekontroly a schopnost odolávat rušivým vlivům. (Model Velké pětky označuje komplex takových vlastností jako svědomitost, kterou tvoří kategorie pílě a sebekontroly.) U mladých bezdomovců převažuje

Tabulka 2: Položky EPQ/S, s nimiž mladí bezdomovci nejčastěji souhlasili (v tabulce jsou uvedena tvrzení, s nimiž souhlasí více než 80 % probandů).

Muži
Jsem spíše živé povahy.
Rád se setkávám s novými lidmi.
Dělám si věci raději po svém než podle zvyklostí.
Ve veselé společnosti se umím uvolnit a rozveselit.
Dovedu ve společnosti rozproudit zábavu.
Vzal jsem si někdy něco cizího.
Rozbil jsem nebo ztratil něco, co patřilo někomu jinému.
Řekl jsem o někom něco špatného nebo zlomyslného.
Ženy
Mám často střídavě dobrou a špatnou náladu.
Někdy se cítím špatně a ani nevím proč.
Nedělá mi dobře, když se mě lidé bojí.
Jsem hovorný člověk.
Ráda se setkávám s novými lidmi.
Ráda se stýkám s lidmi.
Upravený zevnějšek a dobré vystupování považuji za důležité.
Mrzí mě, když zjistím, že jsem udělala ve své práci chyby.

opačná tendence. Tito lidé si dost často uvědomují, že jsou **lehkomyšní, nezodpovědní a nedisciplinovaní**. Vědí, že mají sklon reagovat bez rozmyslu, na základě svých aktuálních preferencí a momentální nálady, že jsou koncentrováni na přítomnost a aktuální uspokojení a na důsledky svého chování nemyslí. Nedostatek sebekontroly a neschopnost sebeovládání se projevuje i větším sklonem k abúzu alkoholu a drog.

Mladí bezdomovci přiznávají, že nikdy neplnili svoje povinnosti a že se k tomu nedokáží přinutit ani v současné době. („Neplnil jsem povinnosti, nedělal jsem, co jsem měl.“ „Nedokážu dodržovat ten pevný řád.“ „Nedokážu se k ničemu přinutit a furt všechno odkládám.“) Vědí, že jsou líní a nezodpovědní, že se raději flákají, než by něco užitečného dělali. („Byl jsem lempl v tom, že jsem se nechtěl učit a nechtěl jsem nic dělat.“ „Jsem líná a hlavně nezodpovědná... já jsem nechtěla být královna, protože ta má povinnosti, já jsem chtěla být princezna, protože ta může všechno.“) Mladí bezdomovci často říkají, že se neradi někomu nebo něčemu podřizují. S tím souvisí i jejich **tendence k nerespektování obecně platných norem**. Jde o osobnostní charakteristiku, která se v jejich vyprávění objevuje velmi často. Z hlediska těchto lidí jde o pozitivní vlastnost, která je důležitou součástí jejich sebezpojetí: kdyby se řídili nějakými pravidly, tak by ztratili svou identitu. (Kdybych se zařadil, tak bych to prostě nebyl já, že jo... Já potřebuju svůj vlastní styl.“ „Nemám rád autority a mám takovou hlavu, že si stejně budu dělat, co chci...“ „Potřebuju svobodu... dělat si co chci a jak si určím já...“).

Život na ulici odmítavý postoj mladých bezdomovců k psaným i nepsaným pravidlům ještě více posiluje. To je zřejmé např. z jejich vztahu ke krádežím, k agresivnímu jednání, ale i k dalším, obecně nepřijatelným aktivitám. Takový posun je pochopitelný, protože přežívat na ulici není snadné. Člověk se zde musí přizpůsobit daným podmínkám, ale i různým lidem, kteří nejsou vstřícní a ohleduplní. V názoru mladých bezdomovců na nutnost dodržovat psané normy, tj. zákony, dominuje potřeba vyhnout se postihu. Z jejich hlediska nejde ani tak o to, co člověk dělá, ale aby ho nechytli a neměl problémy. („Můj názor na dodržování zákonů je furt stejný. Měly by se dodržovat anebo by se mohly porušovat tak, aby na mě nikdo

nepřišel, že jo.“ „Já na ty zákony v podstatě svým způsobem seru, ale uvědomuju si vždycky, když něco udělám, tak mám potom strach z toho postihu.“) Bezdomovci obvykle neuznávají pravidla majoritní společnosti, protože podle nich na ulici ztrácí svůj smysl. („Mně přišlo, že tak nějak, když je člověk na ulici, tak je úplně fuk, jestli jsou nějaký zákony nebo ne.“ „Na ulici se zákony občas musej porušit, protože nějak se přežít musí.“) Pokud vůbec nějaké normy respektují, tak jsou to ty, které si stanoví sami.

Zkušenost s bezdomoveckým stylem života na jedné straně posiluje vědomí vzájemné závislosti a ochotu pomoci, ale na druhé straně zvyšuje nedůvěru k lidem, s nimiž má většina z nich špatné zkušenosti. Bezdomovci si uvědomují, že musí žít v kontaktu s různými problematickými jedinci, kteří jim mohou být nebezpeční. Vzhledem k tomu se naučí být opatrní a nikomu příliš nedůvěřovat. („Nejsem důvěřivá, to se člověk na té ulici naučí... Já nevěřím nikomu..., protože lidi jsou hyeny zápašný a škodolibý...“) Na ulici lze přežít, jen když se člověk naučí rozpoznat, kdo by ho mohl ohrozit, a bude se vyhýbat střetům, které by pro něj mohly mít nepříjemné důsledky. Mladí bezdomovci si neidealizují ani sebe (viz nízký lži skóre) a přiznávají, že nejsou příliš spolehliví a ochotní brát ohled na někoho jiného. Vzhledem k tomu nebyvají jejich vztahy s ostatními nijak idylické. („No jako málokdo se mnou vydrží, oni na mě nemaj vždycky nervy, tak mě vždycky opustěj.“) Tito lidé nejsou příliš tolerantní a i běžné roztržky řeší leckdy příliš radikálně.

Diskuze

Postupná adaptace na bezdomovecký styl života se projevuje odlišným vztahem k normám a posunem hodnotové hierarchie. Tato změna je do určité míry dána nutností přijmout morální kodex ulice, protože jinak by zde člověk nepřežil. V souvislosti s tím dochází k posunu morálního uvažování, které se v mnoha směrech liší od standardní morálky dospělých lidí. Na ulici je nutné starat se hlavně sám o sebe, nelze brát příliš velké ohledy na ostatní. Počítá se zde i s podrazy a s ohrožením a toleruje se jednání, které by bylo z pohledu majority jen těžko přijatelné. Adaptaci na život bezdomovce lze chápat jako specifickou formu socializace, která je za daných okolností nezbytná, ale zároveň ztěžuje návrat do společnosti. Lze ji chápat jako proces desocializace, resp. zdívočení. Tito lidé nejsou schopni přijmout běžná omezení a jednat v souladu s požadavky společnosti. Naučili se, jak přežít na ulici, ale v běžném životě by s takovým přístupem neobstáli.

Mladé bezdomovce charakterizuje snadné navazování sociálních kontaktů, ale zároveň i povrchnost vztahů s lidmi. Je pro ně typická impulzivita, větší sklon k podrážděnosti a agresivnímu reagování. Uvedené charakteristiky, včetně dalších, jako je nezodpovědnost, lehkomyšlnost a nedisciplinovanost, neochota se čemukoli podřízovat, resp. celkově snížená sociální adaptabilita, svědčí pro **zvýšenou četnost poruch osobnosti**, zejména asociálního typu. Pro dispozičně podmíněnou poruchu osobnosti svědčí i relativně vysoký výskyt podobných potíží u dalších členů rodiny (v 50 % byl takový alespoň jeden z nich). Šlo především o biologické otce, ale i jiné příbuzné mužského pohlaví (strýc, dědeček, bratr). Zvýšenou četnost asociálních poruch osobnosti mezi mladými bezdomovci potvrzuje i studie Sleeperse a jeho spolupracovníků (1998), kteří zjistili, že takových lidí bylo ve skupině mužů-bezdomovců minimálně 50 %, Connolly a jeho spolupracovníci (2008) uvádějí, že ve skupině bezdomovců užívajících drogy jich bylo téměř 60 %, podle Balla et al. (2005) je výskyt poruch osobnosti mezi mladými bezdomovci vyšší než 60 %.

Snížená sociální adaptabilita může do určité míry souviset s **užíváním alkoholu a drog**. Skoro všichni probandi přiznávají, že užívají drogy a (nebo) alkohol (94 % užívá drogy alespoň občas, nejčastěji marihuanu, 59 % bere drogy pravidelně, obvykle pervitin, ale i kombinaci dalších látek, 27 % pije pravidelně větší dávky alkoholu). 66 % (dvě třetiny) probandů experimentovalo s alkoholem a drogami již před 15. rokem života, což většinou vedlo k dalším problémům a nakonec i ke komplexnímu sociálnímu selhání. Na ulici obvykle dochází k nárůstu konzumace drogy a alkoholu, ať už pod vlivem bezdomovecké komunity, anebo ve snaze uniknout od problémů, které nedokáží řešit.

Zvýšená úzkostnost, depresivita, ale i nedůvěra k lidem a generalizovaně negativní očekávání (stejně tak i 15% četnost suicidálního jednání), sklon k afektivním výbuchům a agresivnímu reagování mohou svědčit pro **posttraumatickou stresovou poruchu**. U našich bezdomovců mohou být symptomy PTSD dány traumatizací v dětství (týrání nebo zneužívání v rodině) nebo mohou vyplývat z traumatických zážitků spojených se životem na ulici (bití, znásilnění). Zvýšený výskyt PTSD u mladých bezdomovců udávají i mnohé zahraniční studie. Whitbeck a jeho spolupracovníci (2007) zjistili, že ve skupině adolescentů žijících na ulici je 35 % těch, kteří splňují kritéria posttraumatické poruchy, ve skupině Benderové a jejích spolupracovníků (2010) jich bylo 24 %, Cauceová a její spolupracovníci (2000) jich našli méně, jen 10 %. Gwadzová se svými spolupracovníky (2007) zjistila, že touto poruchou trpí víc než polovina mladých bezdomovek a pětina mladých mužů-bezdomovců. PTSD u nich mohla vzniknout již v dětství (bití a sexuální zneužívání) a být dále posilována traumaty vyplývajících ze života na ulici. Tento předpoklad potvrzuje i studie Tylerové a Cauceové (2002) i Thompsonové a jejich spolupracovníků (2007). Podobné jsou i výsledky našeho výzkumu. Obětí nějakého trestného činu se v průběhu života na ulici stala většina probandů, mnozí z nich i opakovaně: 65 % mužů a 50 % žen bylo okradeno, 23 % mužů a 7 % žen bylo zbito a 43 % žen bylo znásilněno. Podobnou četnost znásilnění udává i Tylerová se svými spolupracovníky (2001), v jí sledované skupině bylo na ulici sexuálně napadeno 37 % žen-bezdomovek.

Omezení studie

Přes snahu o postižení podstatných okolností, které utvářejí osobnostní charakteristiky mladých bezdomovců, je třeba zmínit některá omezení studie. 1) Především je nutné uvést, že v našem souboru jsme se mohli věnovat jen bezdomovcům v Praze, kteří byli v kontaktu s charitativním zařízením Naděje. Generalizovat závěry na celou mladou bezdomoveckou populaci je možné jen s opatrností. 2) Vzorek byl vyšetřován v situaci bezdomovectví. Osobnostní charakteristiky, které jsme zjišťovali, jsou ovlivněny bezdomoveckou životní zkušeností a zážitky z dětství, o nichž víme prostřednictvím retrospektivní výpovědi dotázaných. K premorbidním osobnostním charakteristikám se nevyjadřujeme, přikláníme se však k názoru, že neurobiologické vlastnosti (poruchy pozornosti a hyperaktivita) a vrozené temperamentové vlastnosti interagují s faktory prostředí, na jejichž základě se pak manifestují složitější vzorce chování včetně různých forem nepřizpůsobivého chování (Reid, Patterson, Snyder, 2002; Lahey, Waldman, McBurnett, 1999). 3) Normativní skupinu pro EPQ/S tvořili uchazeči o studium VŠ. Tuto skupinu nelze považovat za reprezentativní populační vzorek. U EPQ/S

však jiná „normativní“ data pro českou populaci nemáme. Srovnání hodnot této skupiny s hodnotami našeho vzorku bezdomovců je nutné interpretovat jako orientační.

Závěr

Výsledky studie potvrzují, že mladí bezdomovci jsou z hlediska osobnostních charakteristik nepříznivě disponováni. Od raného dětství jsou vystavováni fyzickému násilí, týrání a zneužívání. Vývoj v disfunkční rodině a traumatické zážitky v dětství se rozhodujícím způsobem spolupodílely na vývoji jejich osobnosti. Součástí takového vývoje je i osvojení sociálně nepřizpůsobivého chování, jehož důsledkem je ztráta domova a neschopnost opustit bezdomovecký životní styl. Pochopení vývojově psychologických a osobnostních charakteristik

mladých bezdomovců je nutným předpokladem úspěšnosti programů orientovaných na jejich společenskou reintegraci.

Práce vznikla s podporou grantu GA ČR P407/10/1494 Psychologické předpoklady společenské reintegrace mladých bezdomovců.

prof. PhDr. et RNDr. Marie M. Vágnerová, CSc.
Psychiatrické centrum Praha
Ústavní 91
181 03 Praha 8
e-mail: vagnerova@pcp.lf3.cuni.cz

Do redakce došlo: 6. prosince 2011
K publikaci přijato: 23. ledna 2012

LITERATURA

- Ayerst SL. Depression and stress in street youth. *Adolescence* 1999, 34: 567-575.
- Ball SA, Cobb-Richardson P, Connolly AJ et al. Substance abuse and personality disorders in homeless drop-in center clients: Symptom severity and psychotherapy retention in a randomized clinical trial. *Comprehensive Psychiatry* 2005, 46: 371-379.
- Bearsley-Smith CA, Bond LM, Littlefield L, Thomas LR. The psychosocial profile of adolescent risk of homelessness. *European Child and Adolescent Psychiatry* 2008, 17: 226-234.
- Bender K, Ferguson K, Thompson S et al. Factors associated with trauma and PTSD among homeless youth in three U.S. cities: The importance of transience. *Journal of Traumatic Stress* 2010, 23: 161-168.
- Boydell KM, Goering P, Morrell-Bellai, TL. Narratives of identity: Representation of self in people who are homeless. *Qualitative Health Research* 2000, 10: 26-38.
- Cauce AM, Paradise M, Ginzler JA et al. The characteristics and mental health of homeless adolescents: Age and gender differences. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders* 2000, 8:230-239.
- Connolly AJ, Cobb-Richardson P, Ball SA. Personality disorders in homeless drop-in center clients. *Journal of Personality Disorders* 2008, 22: 573-588.
- Farrington A, Robinson WP. Homelessness and strategies of identity maintenance: A participant observation study. *Journal of Community and Applied Social Psychology* 1999, 9: 175-194.
- Goering P, Tomiczenko G, Sheldon T et al. Characteristics of persons who are homeless for the first time. *Psychiatric Services* 2002, 53, 1472-1474.
- Gwadz MV, Nish D, Leonard NR, Strauss SM. Gender differences in traumatic events and rates of post-traumatic stress disorder among homeless youth. *Journal of Adolescence* 2007, 30: 117-129.
- Hradecký I. Definice a typologie bezdomovectví. Praha: Naděje, 2007.
- Hyde J. From home to street: Understanding young people's transitions into homelessness. *Journal of Adolescence* 2007, 28: 171-183.
- Kidd S, Shahar G. Resilience in homeless youth: The key role of self-esteem. *American Journal of Orthopsychiatry* 2008, 78: 163-172.
- Ľožený J. Odhad EPQ/A skóru na podkladě krátké verze EPQ/S. *Československá Psychologie* 1999, 43: 14-19.
- Lahey BB, Waldman ID, McBurnett K. The development of antisocial behavior: An integrative causal model. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 1999, 40, 669-682.
- Marek J. Psychosociální bariéry v reintegraci bezdomovců. Praha: HTF UK, 2010.
- Martijn C, Sharpe L. Pathways to young homelessness. *Social Science and Medicine* 2006, 62: 1-12.
- Reid JB, Patterson GR, Snyder J. *Antisocial Behavior in Children and Adolescents: A Developmental Analysis and Model for Intervention* Washington DC: American Psychological Association, 2002.
- Robert M, Pauzé R, Fournier L. Factors associated with homelessness of adolescents under supervision of the youth protection system. *Journal of Adolescence* 2005, 28: 215-230.
- Rohde P, Noell J, Ochs L. IQ scores among homeless older adolescents: characteristics of intellectual performance and associations with psychosocial functioning. *Journal of Adolescence* 1999, 22, 319-328.
- Rohde P, Noell J, Ochs L, Seeley JR. Depression, suicidal ideation and STD-related risk in homeless older adolescents. *Journal of Adolescence* 2001, 24: 447-460.
- Shelton KH, Taylor PJ, Bonner A, van den Bree M. Risk factors of homelessness: Evidence from a population-based study. *Psychiatric Services* 2009, 60: 465-472.
- Sleegers J, Spijker J, van Limbeek J, van Engeland H. Mental health problems among homeless adolescents. *Acta Psychiatrica Scandinavica* 1998, 97, 253-259.
- Thompson SJ, Maccio EM, Desselle SK, Zittel-Palamara K. Predictors of posttraumatic symptoms among runaway youth utilizing two service sectors. *Journal for Traumatic Stress Studies* 2007, 20: 553-563.
- Tyler KA, Hoyt DR, Whitbeck LB, Cauce AM. The effects of high-risk environment on the sexual victimization of homeless and runaway youth. *Violence and Victims* 2001, 16: 441-455.
- Tyler KA, Cauce AM. Perpetrators of early physical and sexual abuse among homeless and runaway adolescents. *Child Abuse and Neglect* 2002, 26: 1261-1274.
- Tyler KA. A qualitative study of early family histories and transitions of homeless youth. *Journal of Interpersonal Violence* 2006, 21: 1385-1393.
- Vágnerová M. *Psychologie osobnosti*. Praha: Karolinum, 2010.
- Van den Bree M, Shelton K, Bonner A et al. A longitudinal population-based study of factors in adolescence predicting homelessness in young adulthood. *Journal of Adolescent Health* 2009, 45, 571-578.
- Votta E, Manion, IG. Factors in the psychological adjustment of homeless adolescent males: The role of coping style. *Journal of American Acad. Child and Adolescent Psychiatry* 2004, 42: 778-785.
- Whitbeck LB, Hoyt DR, Bao W. Depressive symptoms and co-occurring depressive symptoms, substance abuse, and conduct problems among runaway and homeless adolescents. *Child Development* 2000, 71: 721-732.
- Whitbeck LB, Johnson KD, Hoyt DR, Cauce AM. Mental disorder and comorbidity among runaway and homeless adolescents. *Journal of Adolescent Health* 2004, 35: 132-140.
- Whitbeck LB, Hoyt DR, Johnson KD, Chen X. Victimization and post-traumatic stress disorder among runaway and homeless adolescents. *Violence and Victims* 2007, 22: 721-734.
- Zerger S, Strehlow AJ, Gundlapalli AV. Homeless young adults and behavioral health: A Overview. *American Behavioral Scientist* 2008, 51: 824-841.